ISBOT QILISH INSTITUTIDA DALILLARNI TEKSHIRISH: HOZIRGI HOLAT VA ISTIQBOLLAR

Yangiyev G'ayrat Avezxonovich
BUXDU "Yurisprudensiya" kafedrasi dotsenti
Gayratyangiyev9@gmail.com
https://doi.org/10.5281/zenodo.21886559

Аннотация: мақолада жиноят процессида исбот қилиш институтининг таркибий элементи бўлган далилларни текширишнинг ҳуқуқий табиати, амалий аҳамияти ва замонавий трансформацияси таҳлил қилинган. Далилларни текширишнинг Ўзбекистон Республикаси Жиноят-процессуал кодексидаги ҳуқуқий асослари, хусусан, далилларнинг синчковлик билан, тўла, ҳар томонлама ва холисона текширилиши талаби ҳамда уларни баҳолаш мезонлари ўртасидаги ўзаро боғлиқлик тадқиқ этилган. 2024 йилда рақамли далиллар институтининг қонунчиликка киритилиши муносабати билан далилларни текширишнинг анъанавий модели янги мазмун касб этаётгани асосланган. Муаллиф рақамли далилларни текширишда аутентификация, яхлитлик, сақланиш занжири, метамаълумотлар, электрон маълумотларнинг асл манбаси ва улар билан ишлаш жараёнини процессуал қайд этиш зарурлигини асослайди. Халқаро стандартлар, жумладан Будапешт конвенцияси, Европа Кенгаши тавсиялари, ISO/IEC 27037 стандарти, UNODC ва Европа инсон ҳуқуқлари суди ёндашувлари асосида миллий қонунчиликни такомиллаштириш бўйича аниқ таклифлар ишлаб чиқилган.
Калит сўзлар: исбот қилиш, далиллар, далилларни текшириш, далилларни баҳолаш, ишончлилик, мақбуллик, рақамли далиллар, электрон маълумотлар, аутентификация, далилларнинг яхлитлиги, сақланиш занжири, рақамли криминалистика, жиноят процесси.

ПРОВЕРКА ДОКАЗАТЕЛЬСТВ В ИНСТИТУТЕ ДОКАЗЫВАНИЯ: СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Аннотация: в статье исследуются правовая природа, практическое значение и современная трансформация проверки доказательств как структурного элемента доказывания в уголовном процессе. Анализируются положения Уголовно-процессуального кодекса Республики Узбекистан, регулирующие всестороннюю, полную и объективную проверку доказательств, а также взаимосвязь проверки с их последующей оценкой. Обосновывается, что после законодательного закрепления института цифровых доказательств в 2024 году традиционная модель проверки доказательств требует дальнейшего развития. Автор обосновывает необходимость установления специальных процедур проверки аутентичности, целостности, происхождения, метаданных и цепочки хранения цифровых доказательств. На основе международных подходов, включая Будапештскую конвенцию, документы Совета Европы, стандарт ISO/IEC 27037, материалы UNODC и практику Европейского суда по правам человека, сформулированы предложения по совершенствованию национального законодательства.
Ключевые слова: доказывание, доказательства, проверка доказательств, оценка доказательств, достоверность, допустимость, цифровые доказательства, электронные данные, аутентификация, целостность доказательств, цепочка хранения, цифровая криминалистика, уголовный процесс.

VERIFICATION OF EVIDENCE IN THE INSTITUTION OF PROOF: CURRENT STATE AND PROSPECTS

Abstract: The article examines the legal nature, practical significance and modern transformation of evidence verification as a structural element of proof in criminal proceedings. It analyzes the provisions of the Criminal Procedure Code of the Republic of Uzbekistan concerning the thorough, complete,

comprehensive and objective verification of evidence, as well as the relationship between verification and subsequent evaluation. The article argues that following the legislative introduction of the institution of digital evidence in 2024, the traditional model of evidence verification requires further development. The author substantiates the need for specific procedures for verifying the authenticity, integrity, origin, metadata and chain of custody of digital evidence. Based on international approaches, including the Budapest Convention, Council of Europe instruments, ISO/IEC 27037, UNODC materials and the case law of the European Court of Human Rights, proposals are formulated for improving national legislation.

Keywords: proof, evidence, verification of evidence, evaluation of evidence, reliability, admissibility, digital evidence, electronic data, authentication, integrity of evidence, chain of custody, digital forensics, criminal procedure.

Жиноят процессида исбот қилиш институти иш бўйича ҳақиқатни аниқлаш, шахснинг айбдорлиги ёки айбсизлигини белгилаш, жиноий қилмишнинг ҳолатларини тўғри квалификация қилиш ҳамда қонуний ва асосли процессуал қарор қабул қилишнинг асосий воситаларидан бири ҳисобланади. Исбот қилиш жараёнида далилларни тўплаш, мустаҳкамлаш, текшириш ва баҳолаш бир-бири билан узвий боғланган процессуал фаолият шаклларидир. Бироқ мазкур элементлар ўртасидаги фарқни аниқ белгиламаслик амалиётда далилнинг мавжудлиги билан унинг ишончлилиги ўртасидаги чегаранинг йўқолишига олиб келиши мумкин.

Ўзбекистон Республикаси Жиноят-процессуал кодексининг 94-моддасига кўра, иш бўйича қабул қилинадиган қарор синчковлик билан, тўла, ҳар томонлама ва холисона текширилган далилларга асосланиши лозим. Шу моддада текшириш қўшимча далилларни тўплашдан иборат бўлиб, улар текширилаётган далилларни тасдиқлаши ёки рад этиши мумкинлиги белгиланган. Кодекснинг 95-моддаси эса далилларни ишга алоқадорлиги, мақбуллиги ва ишончлилиги нуқтаи назаридан баҳолашни назарда тутади.

Шу жиҳатдан, бизнингча, далилларни текширишни фақат «қўшимча далил тўплаш» билан чеклаш методологик жиҳатдан етарли эмас. Чунки замонавий жиноят процессида далилнинг ишончлилигини аниқлаш учун унинг манбаси, олиниш усули, шаклланиш механизми, ўзгариш эҳтимоли, бошқа далиллар билан корреляцияси ва айниқса рақамли далиллар учун унинг техник яхлитлиги ҳам текширилиши талаб этилади. Демак, 94-моддадаги текшириш тушунчасини замонавий далиллар табиатига мос равишда кенгроқ талқин қилиш зарурати мавжуд.

Мазкур масаланинг долзарблиги, айниқса, Ўзбекистон қонунчилигида рақамли далиллар институтининг алоҳида ҳуқуқий тартибга солина бошлагани билан боғлиқ. 2024 йил 21 ноябрда қабул қилинган ЎРҚ–1003-сон Қонун билан Жиноят-процессуал кодексига электрон маълумотлар ва рақамли далилларга оид янги нормалар киритилди. Қонун рақамли далилларни тўплаш, тақдим этиш, мустаҳкамлаш, кўздан кечириш, текшириш, баҳолаш, сақлаш ва бошқа процессуал ҳаракатларни махсус тартибга солди.

Шу сабабли мазкур мақолада далилларни текшириш институти икки босқичда — анъанавий далилларни текшириш модели ва рақамли далилларни текширишнинг янги модели нуқтаи назаридан тадқиқ этилади.

Далилларни текширишнинг исбот қилиш тизимидаги ўрни

Жиноят-процессуал доктринасида далилларни текшириш мустақил мазмунга эга процессуал фаолият сифатида қаралади. Далилни тўплаш натижасида муайян маълумот процессга киритилган бўлса, бу ҳали унинг ишончлилиги аниқланганини англатмайди. Далилнинг исботлашдаги қиймати уни текшириш натижасида намоён бўлади.

Далилларни текширишнинг мазмунини аниқлашда уни далилларни баҳолашдан фарқлаш муҳим. Текшириш — далилнинг ҳақиқатга мувофиқлигини аниқлаш учун амалга ошириладиган процессуал ва криминалистик ҳаракатлар тизими бўлса, баҳолаш — текширилган далилнинг ишга алоқадорлиги, мақбуллиги ва ишончлилиги ҳақида ҳуқуқий хулоса чиқариш жараёнидир. Бошқача айтганда, текшириш «далил қанчалик ишончли?» деган саволга фактологик асос тайёрласа, баҳолаш ушбу натижага ҳуқуқий баҳо беради.

Бизнинг фикримизча, амалдаги қонунчиликда ушбу икки категория ўртасидаги функционал боғлиқликни янада аниқ ифодалаш мақсадга мувофиқ. Чунки ЖПК 94-моддасида текширишнинг асосий усули сифатида қўшимча далилларни тўплаш кўрсатилган бўлса-да, замонавий далиллар билан ишлашда текшириш фақат янги маълумот излашдан иборат эмас. У мавжуд далилнинг манбасини верификация қилиш, унинг шаклланиш шароитини аниқлаш, бошқа далиллар билан таққослаш ва ўзгариш эҳтимолини истисно қилиш каби ҳаракатларни ҳам қамраб олади.

Масалан, гувоҳнинг кўрсатувини текширишда фақат бошқа гувоҳни сўроқ қилиш билан чекланиш мумкин эмас. Воқеани қабул қилиш шароити, вақт ва масофа, кўриш ёки эшитиш имконияти, аввалги кўрсатувлар билан мувофиқлик, воқеа жойида кўрсатувларни текшириш натижалари ва объектив далиллар билан мослик ҳам аниқланиши лозим. Бу жиҳатдан далилларни текшириш — далилнинг «ички» ва «ташқи» ишончлилигини аниқлашга қаратилган комплекс фаолиятдир.

Далилларни текширишнинг яна бир муҳим элементи — муқобил версияларни синашдир. Агар тергов органи дастлабки тахминни тасдиқлашга қаратилган далилларнигина изласа, текшириш жараёни ўзининг холислик функциясини йўқотади. Шу сабабли далилларни текшириш айблов версиясини тасдиқлаш билан бирга, унга зид бўлган версияларни ҳам текширишни талаб қилиши лозим.

Бу ёндашув Европа инсон ҳуқуқлари суди амалиётидаги адолатли суд муҳокамаси талаблари билан ҳам уйғун. Суд далилларнинг қабул қилиниши масаласини асосан миллий ҳуқуққа қолдирса-да, бутун процесснинг адолатлилиги, ҳимоя томонининг далилларнинг ҳаққонийлигига эътироз билдириш имконияти ва далилнинг сифати муҳим аҳамият касб этишини таъкидлайди.

Амалдаги Жиноят-процессуал кодексида далилларни текширишга доир умумий қоида аниқ белгиланган. Унга кўра, процессуал қарорлар фақат синчковлик билан, тўла, ҳар томонлама ва холисона текширилган далилларга асосланиши мумкин. Далилларни текшириш эса уларни тасдиқловчи ёки рад этувчи қўшимча далилларни тўплашни қамраб олади.

Бироқ рақамли муҳитнинг ривожланиши ушбу норманинг амалий мазмунига янги талабларни киритди. ЎРҚ–1003-сон Қонун билан ЖПКга «электрон маълумотлар» ва «рақамли далиллар»га оид махсус нормалар киритилиши миллий қонунчиликнинг принципиал ўзгаришидир. Қонунга мувофиқ, иш учун аҳамиятли ҳолатлар ҳақида маълумот мавжуд бўлган электрон файллар, аудио ва видеёзувлар, Интернет тармоғида сақланаётган маълумотлар ҳамда бошқа электрон маълумотлар рақамли далиллар сифатида эътироф этилади.

Мазкур норманинг муҳим жиҳати шундаки, рақамли далилдан кўчирма нусха олиш унинг яхлитлиги ва айнан ўхшашлиги сақланган тақдирдагина мумкин. Шунингдек, рақамли далилдан нусха олиш унинг асли мавжудлиги билан таъминланиши белгиланган.

Ушбу ёндашувни ижобий баҳолаш мумкин. Чунки рақамли маълумотнинг оддий қоғоздаги тасвири билан унинг асл электрон шакли бир хил исботлаш хусусиятига эга эмас. Масалан, мессенжердаги ёзишманинг скриншоти фақат тасвирни кўрсатади; аммо унинг қайси қурилмадан олингани, хабарнинг асли, яратилган вақти, ўзгартирилган-ўзгартирилмагани ва аккаунт кимга тегишлилиги алоҳида текширилиши лозим.

Шу нуқтаи назардан, скриншотнинг мавжудлиги унинг мазмунининг ҳақиқийлигини автоматик равишда тасдиқламайди, деган муаллифлик позициясини илгари суриш мумкин. Скриншот рақамли маълумотнинг мавжудлигини кўрсатувчи ҳосила маълумот бўлиши мумкин, бироқ унинг аутентификацияси манба маълумотлари билан таъминланмаса, у мустақил равишда юқори ишончли далил сифатида қабул қилиниши баҳслидир.

Қонунчиликда электрон маълумотларни қабул қилишда мутахассис иштирокини назарда тутувчи қоидалар ҳам белгиланган. Хусусан, электрон маълумотлар мутахассис иштирокида қабул қилиниши ва электрон маълумотлар мавжуд бўлган бирламчи электрон жисмлар кўздан кечирилиши назарда тутилган.

Бу норма рақамли далилларнинг техник табиатини тан олиш нуқтаи назаридан муҳим. Чунки оддий процессуал субъект ҳар доим ҳам электрон маълумотнинг метамаълумотлари, файл тизими, қурилма журнали, криптографик хэш қиймати ёки маълумотларнинг ўзгариш тарихини мустақил равишда аниқлай олмайди.

Бироқ бизнингча, амалдаги тартибда рақамли далилларни текширишнинг техник натижаларини процессуал баённомада қандай миқдор ва шаклда акс эттириш масаласи янада деталлаштирилиши лозим. Масалан, рақамли далилнинг хэш қиймати, асл манбаси, олинган сана ва вақт, қурилма идентификатори, нусха олиш усули, қўлланилган дастурий восита ва маълумотга кимлар киргани каби маълумотларни қайд этиш амалиётини ягона стандартга келтириш мақсадга мувофиқ.

Рақамли далиллар анъанавий далиллардан ўзининг физик табиати билан фарқ қилади. Қоғоз ҳужжат ёки ашёвий далилда маълумот муайян моддий объектга боғланган бўлса, рақамли далил кўпинча маълумотнинг ўзи ва уни сақловчи муҳит ўртасидаги мураккаб муносабатни ифодалайди.

UNODC рақамли далилларнинг асосий муаммолари сифатида уларнинг катта ҳажми, тез ўзгарувчанлиги, йўқолиб кетиш эҳтимоли ва осон манипуляция қилиниши мумкинлигини кўрсатади. Шунингдек, рақамли далил судда ишлатилишидан олдин унинг ҳақиқийлиги, яъни тақдим этилаётган маълумот айнан ўша маълумот эканини кўрсатиш зарурлиги таъкидланади.

Шу сабабли рақамли далилларни текширишни шартли равишда қуйидаги беш босқичли модел асосида ташкил этиш мумкин:

биринчи босқич — идентификация: далил сифатида аҳамиятга эга бўлиши мумкин бўлган рақамли манбаларни аниқлаш;

иккинчи босқич — сақлаб қолиш: маълумотнинг йўқолиши ёки ўзгаришининг олдини олиш;

учинчи босқич — аутентификация: маълумотнинг ҳақиқий манбаси ва айнан ўша объект эканини текшириш;

тўртинчи босқич — таҳлил: рақамли маълумотнинг мазмуни, метамаълумотлари ва бошқа далиллар билан боғлиқлигини аниқлаш;

бешинчи босқич — процессуал верификация: олинган натижаларни процессуал ҳужжатлар, эксперт хулосаси ва бошқа далиллар билан таққослаш.

Бу модел ISO/IEC 27037 стандартида рақамли далиллар билан ишлашнинг идентификация, йиғиш, олиш ва сақлаш жараёнларига оид ёндашувлар билан ҳамоҳангдир. Ушбу стандарт рақамли далилларнинг эҳтимолий исботлаш қийматини сақлаб қолиш учун уларни аниқлаш, йиғиш, олиш ва сақлашга доир йўриқномаларни белгилайди.

Бунда chain of custody — далилни сақлаш занжири алоҳида аҳамиятга эга. Яъни, рақамли далил биринчи аниқланган пайтдан бошлаб ким томонидан олингани, қаерда сақлангани, ким унга киргани, қандай нусха олингани ва қайси эксперт ёки органга берилгани узлуксиз қайд этиб борилиши керак.

UNODC ҳам рақамли далилларни сақлашда далил билан ҳар бир ишлаш ҳолати, уни ким олгани, қандай сақлангани ва унга ким киргани ҳақида маълумотларни ҳужжатлаштириш зарурлигини таъкидлайди.

Бизнинг фикримизча, мазкур механизм Ўзбекистон ЖПКда «рақамли далилнинг сақланиш занжири» сифатида алоҳида процессуал талаб даражасига кўтарилиши лозим. Чунки рақамли далилнинг мазмуни тўғри бўлган тақдирда ҳам, унинг процессуал ҳаракати ҳужжатлаштирилмаган бўлса, himoya tomoni tomonidan uning yaxlitligi va haqiqiyligi asosli ravishda shubha ostiga olinishi mumkin.

Рақамли далилларни текшириш масаласида халқаро амалиётда бир нечта умумий ёндашув шаклланган. Улардан бири — далилнинг relevance, reliability, storage and preservation мезонларини бир-бири билан боғлиқ ҳолда таъминлашдир. Европа Кенгашининг электрон далилларга оид қўлланмаларида электрон далилларни йиғиш, олиб қўйиш, узатиш, ишга алоқадорлиги, ишончлилиги, сақланиши ва архивлаш масалалари комплекс тарзда кўриб чиқилади.

Будапешт конвенцияси эса электрон далилларни таъминлаш учун процессуал ваколатларни белгилаш билан бирга, инсон ҳуқуқлари ва қонун устуворлиги кафолатларини ҳам сақлашни назарда тутади. Ушбу ёндашув электрон далилларни самарали олиш билан шахсий ҳаёт дахлсизлиги ва процессуал кафолатлар ўртасида мувозанат ўрнатишга қаратилган.

Конвенциянинг аҳамияти фақат кибержиноятлар билан чекланмайди. Электрон далил мавжуд бўлган ҳар қандай жиноят ишида электрон маълумотларни сақлаш ва олишга оид механизмлардан фойдаланиш мумкин. Шунингдек, иккинчи Қўшимча протокол трансчегаравий

электрон далилларга кириш ва уларни тақдим этиш бўйича халқаро ҳамкорлик механизмларини ривожлантиришга қаратилган.

Европа инсон ҳуқуқлари судининг кейинги амалиёти рақамли далилларнинг ишончлилигига оид масалаларни янада долзарблаштирди. Суд электрон далиллар анъанавий далиллардан фарқ қилишини, уларни йиғиш, сақлаш, қайта ишлаш ва таҳлил қилиш махсус технологияларни талаб этишини қайд этган. Айниқса, электрон маълумотларнинг осон йўқолиши, бузилиши ёки ўзгартирилиши уларнинг аутентификацияси ва яхлитлигини текширишни муҳим қилади.

Европа инсон ҳуқуқлари судининг Yüksel Yalçınkaya v. Türkiye иши доирасидаги ёндашуви ушбу масала учун муҳим аҳамиятга эга. Суд рақамли далилнинг ишончлилиги ва яхлитлиги ҳимоя томони томонидан баҳс қилинган ҳолатда миллий судлар ушбу эътирозларга жавоб бериши лозимлигини таъкидлаган. Акс ҳолда электрон далилга таянган судлов жараёнининг адолатлилигига шубҳа туғилиши мумкин.

Мазкур ёндашувдан келиб чиқиб, бизнингча, Ўзбекистон суд амалиётида ҳам «рақамли далилни рад этиш учун унинг мазмуни нотўғри эканини исботлаш шарт» деган формал ёндашув эмас, балки «далилнинг аутентификацияси ва яхлитлигига асосли шубҳа бор-йўқлиги»ни текшириш механизми шаклланиши керак.

NIST SP 800-86 ҳам рақамли криминалистикада маълумотларни илмий усулда олиш, сақлаш, таҳлил қилиш ва ҳисобот бериш жараёнини тавсия қилади. Унда таҳлил натижаларини тақдим этишда муқобил тушунтиришларни ҳам инобатга олиш ва мумкин бўлган версияларни методик тарзда тасдиқлаш ёки рад этиш зарурлиги кўрсатилган.

Шундай қилиб, халқаро стандартларда рақамли далилни текшириш учта асосий талаб атрофида шаклланади: аутентификация, яхлитлик ва текшириладиган процессуал тарих.

Бизнинг фикримизча, Ўзбекистонда рақамли далиллар институтининг қонунчилик асоси яратилган бўлса-да, унинг амалий самарадорлиги рақамли далилларни текшириш стандартларини янада аниқлаштиришга боғлиқ.

Биринчидан, ЖПКнинг далилларни текширишга оид умумий нормаларида рақамли далилларнинг аутентификацияси ва яхлитлигини текшириш алоҳида усул сифатида белгилаб қўйилиши лозим. Ҳозирги нормалар рақамли далилнинг яхлитлиги сақланиши талабини белгилайди, аммо яхлитликни қандай техник ва процессуал воситалар билан текшириш масаласи етарлича деталлаштирилмаган.

Иккинчидан, рақамли далиллар учун сақланиш занжири протоколи жорий этилиши мақсадга мувофиқ. Унда камида қуйидаги маълумотлар акс эттирилиши керак:

рақамли далилнинг асл манбаси;
қурилма ёки ахборот тизимининг идентификатори;
маълумот олинган сана ва вақт;
далилни олган шахс;
нусха олиш усули;
фойдаланилган дастурий ва техник воситалар;
хэш қиймати;
далилга кейинчалик кирган шахслар;
далилни сақлаш жойи;
экспертга ёки бошқа процессуал субъектга топширилган вақт.

Учинчидан, скриншот, экран тасвири ва принтердан чиқарилган рақамли маълумотларнинг мақоми бўйича суд амалиёти учун аниқ тушунтиришлар ишлаб чиқилиши керак. ЎРҚ–1003-сон Қонун рақамли далилнинг қоғоздаги шакли автоматик равишда ёзма далил ҳисобланмаслигини назарда тутган. Шунинг учун скриншотнинг ўзи билан чекланиш ўрнига, имкон қадар унинг асл электрон манбасини текшириш талаб қилиниши лозим.

Тўртинчидан, рақамли далилнинг аутентификацияси бўйича эксперт ёки мутахассис хулосасининг роли аниқлаштирилиши керак. Техник масалалар бўйича суднинг ҳуқуқий билими етарли бўлмаслиги табиий. Шунинг учун файлнинг ўзгарган-ўзгармаганлиги, метамаълумотларнинг ҳақиқийлиги, қурилмадан маълумот олиш усули ва рақамли изларнинг

манбаси каби махсус билим талаб қиладиган масалалар эксперт тадқиқоти предмети сифатида аниқ белгиланиши мақсадга мувофиқ.

Бешинчидан, рақамли далилларни текширишда хэш-функциялардан фойдаланишни процессуал стандартга айлантириш лозим. Хэш қиймати маълумотнинг нусхаси олинган пайтдаги ҳолатини кейинчалик таққослаш имконини беради. Бу усул далилнинг яхлитлигини техник жиҳатдан текшириш учун муҳим восита ҳисобланади. ISO/IEC 27037 рақамли далилларни аниқлаш, олиш ва сақлашда техник яхлитликни таъминлашга қаратилган халқаро ёндашувларни белгилайди.

Олтинчидан, рақамли далилларни текширишда муқобил версияларни текшириш мажбуриятини кучайтириш лозим. Масалан, электрон хабарнинг муайян аккаунтдан юборилгани аниқланган тақдирда ҳам, аккаунтдан айнан ким фойдалангани алоҳида текширилиши керак. UNODC рақамли маълумот тўғридан-тўғри фактни тасдиқлаши мумкин бўлса-да, айрим ҳолатларда шахсни ушбу маълумот билан боғлаш учун қўшимча корреляцион далиллар талаб қилиниши мумкинлигини кўрсатади.

Еттинчидан, суднинг рақамли далилга берган баҳосида далилни олиш жараёни эмас, балки унинг бутун ҳаёт цикли акс эттирилиши лозим. Яъни суд «бу файл қаердан олинди?» деган савол билан чекланмасдан, «у қандай сақланди, кимлар унга кирди, нусхаси қандай олинди, унинг яхлитлиги қандай тасдиқланди ва бошқа далиллар билан қай даражада мувофиқ?» деган саволларга ҳам жавоб бериши керак.

Саккизинчидан, рақамли далилларни текшириш бўйича ягона процессуал-техник регламент ишлаб чиқилиши мақсадга мувофиқ. Унда ЖПК нормалари, ISO/IEC 27037, рақамли криминалистика стандартлари ва инсон ҳуқуқларини таъминлаш талаблари уйғунлаштирилиши мумкин.

Тўққизинчидан, рақамли далилларни текшириш жараёнида ҳимоя томонининг далилнинг аутентификациясига эътироз билдириш ҳуқуқи амалда самарали таъминланиши керак. Бу ҳуқуқ фақат назарий эътироз эмас, балки рақамли далилнинг асл нусхаси, уни олиш усули, эксперт тадқиқоти ва сақланиш занжири ҳақида маълумот олиш имкониятини ҳам қамраб олиши лозим. Европа инсон ҳуқуқлари суди адолатли суд муҳокамасида ҳимоя томонининг далилнинг ҳақиқийлигига эътироз билдириш имкониятига алоҳида аҳамият беради.

Ўнинчидан, келажакда сунъий интеллект воситасида таҳлил қилинган рақамли маълумотлардан фойдаланиш кенгайиши муносабати билан алгоритмик натижаларнинг текширилиадиганлигига доир қоидалар ҳам ишлаб чиқилиши лозим. Суд фақат «тизим шундай хулоса қилди» деган асос билан қарор қабул қилмаслиги, алгоритмдан фойдаланилган бўлса, унинг ишлаш усули, маълумот манбаси ва инсон томонидан назорат қилинганлигига ҳуқуқий баҳо бериши зарур.

Тадқиқот натижалари шуни кўрсатадики, далилларни текшириш жиноят-процессуал исбот қилиш механизмининг оддий техник босқичи эмас, балки судлов қарорининг ишончлилиги ва адолатлилигини таъминловчи мустақил кафолатдир. Амалдаги ЖПКда далилларни синчковлик билан, тўла, ҳар томонлама ва холисона текшириш талаби белгиланган бўлса-да, рақамли далилларнинг кенг тарқалиши ушбу институтнинг мазмунини қайта кўриб чиқишни талаб қилмоқда.

Ўзбекистон қонунчилигида 2024 йилда рақамли далиллар институтининг жорий этилиши муҳим қадам бўлди. ЎРҚ–1003-сон Қонун рақамли далил тушунчасини белгилаб, уни тақдим этиш, кўчирма нусха олиш, сақлаш ва текширишга оид махсус қоидаларни киритди. Айниқса, рақамли далилнинг яхлитлиги ва айнан ўхшашлигини сақлаш талаби ушбу институтнинг муҳим кафолати ҳисобланади.

Бироқ мазкур қоидаларни самарали қўллаш учун рақамли далилларни текширишнинг техник ва процессуал механизмлари янада аниқлаштирилиши зарур. Муаллифнинг фикрича, келгусида далилларни текшириш институти «манбани аниқлаш — яхлитликни таъминлаш — аутентификация қилиш — таҳлил қилиш — бошқа далиллар билан корреляция қилиш — процессуал баҳолаш» модели асосида ривожланиши лозим.

Халқаро тажриба ҳам ушбу ёндашувни қўллаб-қувватлайди. Европа Кенгаши электрон далилларнинг ишончлилиги, сақланиши ва яхлитлигини таъминлашни комплекс масала сифатида кўради; ISO/IEC 27037 рақамли далилларни идентификация қилиш, йиғиш, олиш ва сақлашга доир стандартларни белгилайди; UNODC рақамли далилларни аутентификация қилиш ва уларни олиш ҳамда сақлаш жараёнларини ҳужжатлаштириш зарурлигини таъкидлайди; Европа инсон ҳуқуқлари суди эса рақамли далилларнинг ишончлилигига оид ҳимоя эътирозлари миллий суд томонидан мазмунан кўриб чиқилиши кераклигини белгилайди.

Шундан келиб чиқиб, Ўзбекистонда рақамли далилларни текшириш учун ягона процессуал-техник регламент ишлаб чиқиш, сақланиш занжирини мажбурий қайд этиш, рақамли далилнинг асл манбаси ва нусхаси ўртасидаги фарқни процессуал жиҳатдан аниқ белгилаш, хэш қийматларини қайд этиш, эксперт ва мутахассис иштирокининг мезонларини аниқлаштириш ҳамда ҳимоя томонининг рақамли далил аутентификациясига эътироз билдириш имкониятларини кучайтириш мақсадга мувофиқ.

Энг муҳим хулоса шундан иборатки, рақамли далилнинг суддаги исботлаш қиймати унинг мазмуни билангина эмас, балки унинг келиб чиқиши, яхлитлиги, аутентификацияси ва судгача бўлган процессуал ҳаёт циклининг текширилиши мумкинлиги билан белгиланиши лозим. Шу маънода, замонавий исбот қилиш институтида «далил борми?» деган саволдан кўра «ушбу далилнинг ҳақиқийлиги ва ишончлилиги қандай текширилди?» деган савол устувор аҳамият касб этади.

Демак, Ўзбекистон жиноят процессида далилларни текшириш институтининг истиқболи рақамли технологияларни шунчаки процессга киритишда эмас, балки улардан олинган маълумотларни илмий, техник ва процессуал жиҳатдан қайта текшириш мумкин бўлган далиллар тизимига айлантириш билан боғлиқ. Ана шундай ёндашувгина суд қарорларининг асослилиги, тарафлар тенглиги, инсон ҳуқуқларининг ҳимояси ва жиноят процессида адолат принципининг реал таъминланишига хизмат қилади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикасининг Жиноят-процессуал кодекси. 1994 йил 22 сентябрь. – Тошкент: Адолат. – 94, 95-моддалар.
2. Ўзбекистон Республикасининг 2024 йил 21 ноябрдаги ЎРҚ–1003-сон «Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига рақамли далиллар билан ишлаш тизимини такомиллаштиришга қаратилган ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида»ги Қонуни.
3. Белкин Р. С. Курс криминалистики: в 3 т. – Москва: Юристъ, 1997.
4. Лазарева В. А. Доказывание в уголовном процессе. – Москва: Юрайт, 2019.
5. United Nations Office on Drugs and Crime. Cybercrime Module 4: Key Issues – Digital Evidence. – Vienna: UNODC.
6. Council of Europe. Electronic Evidence in Civil and Administrative Proceedings: Guidelines and Explanatory Memorandum. – Strasbourg, 2019.
7. Council of Europe. Convention on Cybercrime (Budapest Convention), ETS No. 185. – Budapest, 2001.
8. ISO/IEC 27037:2012. Information technology — Security techniques — Guidelines for identification, collection, acquisition and preservation of digital evidence. – Geneva: ISO, 2012.
9. Kent K., Chevalier S., Grance T., Dang H. Guide to Integrating Forensic Techniques into Incident Response. NIST Special Publication 800-86. – Gaithersburg: National Institute of Standards and Technology, 2006.
10. European Court of Human Rights. Guide on Article 6 of the Convention – Right to a Fair Trial (Criminal Limb). – Strasbourg, updated 28 February 2026.
11. European Court of Human Rights. Yüksel Yalçınkaya v. Türkiye [GC], no. 15669/20, judgment of 26 September 2023.
12. European Court of Human Rights. Khan v. the United Kingdom, no. 35394/97, judgment of 12 May 2000.
13. Council of Europe. Digital Forensics Guide. – Strasbourg.